

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті пропонуються шляхи формування громадянської позиції студентів у вищій школі.

Ключові слова: громадянська позиція, студент вищої школи.

Аннотация. В статье предлагаются пути формирования гражданской позиции студентов в высшей школе.

Ключевые слова: гражданская позиция, студент высшей школы.

Annotation. The article offers ways of forming public position of students in high school.

Keywords: civic, high school student.

Актуальність. Громадянське виховання й становлення особистості як громадянина стає дуже важливою проблемою для сучасного суспільства. Навчальний заклад, окрім просвітницької, навчальної функції виконує й виховну функцію, створюючи активного, корисного для суспільства громадянина. І саме освітні установи, у першу чергу, повинні бути орієнтовані на створення умов для становлення громадянськості в освітньому просторі підростаючого покоління.

Актуальність громадянського виховання у молодіжному середовищі виходить на перший план і є пріоритетною в освітній політиці держави. Реалізація державних програм, спрямованих на виховання людини, як громадянина своєї країни, вимагає переосмислення всієї педагогічної й соціальної діяльності державних інститутів, причетних до виховання й освіти дітей і молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що розв'язання проблеми громадянського виховання молоді спирається на наукові дослідження Г. Костюка, С. Максименка, В. Кременя, С. Рубінштейна. Філософський аспект формування громадянської позиції особистості

представлено в працях В. Кузя, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, Г. Філонова; психологічне обґрунтування проблеми формування фахівця-громадянина – у працях О. Алексеєвої, І. Бега, М. Боришевського, О.Киричука, Т. Яценко та ін.. Методологічні аспекти і загальнотеоретичні основи навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, спрямованого на формування у майбутніх фахівців громадянської позиції, показано в роботах В. Борисова, В. Вербець, М. Євтуха, І. Зязюна, З. Красноок, Н. Нікітіної, Н. Петрової, І. Прокопенка, а специфіка форм і методів виховної роботи – у працях Л. Дибкової, П. Кононенка, І. Мороз, І. Поліщук, Н. Праворської, А. Сігової, Г. Чаплицької.

Науковими колективами під керівництвом О.В. Сухомлинської і Р.О. Арцишевського розроблені концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності й громадянської освіти.

Разом з тим, низка актуальних питань, присвячених формуванню громадянськості студентства, залишається не розкритим. Актуальність теми та недостатня її розробленість обумовили вибір теми статті «**Шляхи формування громадянської позиції студентів у вищій школі**».

Мета статті: розкрити шляхи формування громадянської позиції студентів у вищій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз поняття «громадянська позиція» на основі сучасних наукових праць дозволив виявити різні підходи в розумінні її сутнісних основ. Так, громадянська позиція розглядається як характеристика особистості: Т.М. Абрамян, Г.І. Аксьонова, П.А. Баранов, Т.С. Воропаєва; як особистісна освіта: О.Н. Прокопець, І.Л. Судакова, Л.Л. Хоружа; інтегративна якість особистості: Г.Я. Гревцева, Н.П. Капустін, Д.В. Кирилов, Е.П. Стрельникова; сукупність громадянських, правових або моральних якостей: С.С. Алексеєв, К.Ю. Бачков, В.М. Кукушкін, Г.Н. Філонов; сукупність

громадянських якостей – Н.І. Еліасберг; рефлексивне ставлення суб'єкта – Н.Ф. Крицька; різні аспекти стосунків - духовних, трудових, моральних тощо – А.М. Щаленов; соціальний або ідейно-моральний критерії сформованості особистості: Л.М. Архангельський, Л.А. Беляєва, Е.Ф. Зеєр, В.П. Карпович, І.С. Кон, внутрішня установка, орієнтація на певну лінію громадянської поведінки, що відображає суб'єктивне ставлення підлітків до суспільства й держави" [5, 11].

І.В. Молодцова розглядає позицію як ставлення особистості, що характеризує людину багатоаспектно, у єдності об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього й внутрішнього, потенційного та актуального, і в якості цілісної характеристики конкретної людини як особистості та індивідуальності.

Даним автором виділяються три рівні прояву громадянської позиції старшого підлітка: стійкий (наявність системи знань про громадянську позицію, громадянські права й обов'язки; активно-позитивне ставлення до загальнолюдських і громадянських цінностей; стійкий позитивний досвід громадянської поведінки); ситуативний (наявність базових знань про громадянську позицію, громадянські права й обов'язки; нестійке позитивне ставлення до загальнолюдських і громадянських цінностей; досвід громадянської поведінки ситуативний, здійснюється у процесі зовнішнього спонукання); фрагментарний (уривчастість знань громадянського характеру; нейтральне, часом негативне ставлення до загальнолюдських і громадянських цінностей, прагнення ухилитися від участі в діяльності громадянського характеру. І.В. Молодцова вважає, що ці характеристики прояву громадянської позиції мають інтегративний характер і дозволяють судити про ступінь підготовленості майбутніх громадян до участі в суспільно-політичному житті країни й регіону, до позитивної педагогічної та правової поведінки в активній або пасивній формі, у становленні їх громадянської позиції [5, 113].

Близькою до даного підходу є точка зору Г.Я. Гревцевої, на думку

якої громадянськість – це комплекс громадянських якостей, що дозволяє визначити громадянську позицію людини та її готовність до входження в соціальне суспільство [1].

Даним автором у процесі дослідження підтверджено, що формування громадянської позиції студентської молоді (з якою вона ототожнює поняття громадянськості) здійснюється при дотриманні наступних педагогічних умов:

- забезпечення інтеграції гуманітарного, суспільного, правового й психолого-педагогічного знання в змісті освітнього процесу технологічного ВНЗ;
- орієнтація викладачів технологічного вузу на педагогічну модель формування громадянськості студентської молоді;
- мотивація громадянського, правового, суспільно-політичного самовиховання;
- включення в освітній процес технологічного вузу педагогічних технологій підготовки майбутніх фахівців як громадян демократичного суспільства й правової держави;
- реалізація суб'єктної громадянської позиції студентської молоді через групову й індивідуальну суспільно-політичну діяльність у волонтерський рух.

Сам процес формування громадянськості включає кілька етапів (діагностичний, організаційно-педагогічний, аналітико-рефлексивний, самоідентифікаційний і самокорекційний), забезпечується системою ефективних методів (переконання, наслідування, вправа, приучення, стимулювання й контроль) та інноваційних форм (молодіжний рух, соціально-політичні клуби, волонтерські акції, що ініціюють громадянські дії студентів.

Однак, необхідно відзначити, що вже почато ряд спроб формування громадянської позиції студентів. Наприклад, дисертаційне дослідження М.В. Чельцова спрямоване на розробку системи формування

громадянської позиції студентської молоді. При цьому автор визначає громадянську позицію як "усвідомлену участь людини в житті суспільства, що відображає її свідомі реальні дії (вчинки), спрямовані на реалізацію загальнолюдських цінностей при розумному співвідношенні особистих і суспільних інтересів" [5, 52]. Дослідник пропонує такі критеріальні характеристики громадянської позиції, що співвідносяться з можливими рівнями її сформованості:

- *високий* рівень сформованості громадянської позиції виражається в перевазі внутрішньої мотивації до життєдіяльності, необхідності отримання і вдосконалювання спеціальних знань, умінь і навичок, цілеспрямованості, почутті суспільної значимості власної діяльності й відповідальності за її наслідки й результати. Діяльність має стійкий та успішний характер, поєднується з уявленнями особистості, наявністю усвідомлюваної власної позиції. Спостерігається самореалізація студента в системі життєдіяльності ВНЗ, активна участь у житті суспільства й держави. Наявне усвідомлення (прийняття) на рівні переконання, необхідності вдосконалення особистісних громадянських і професійних якостей;

- *оптимальний* рівень характеризується прагненням до отримання знань, умінь і навичок за наявності досить високого рівня внутрішньої відповідальності перед навколишніми; переважає внутрішня мотивація життєдіяльності. Наявна слабо виражена власна позиція з основних питань життя суспільства й держави. Діяльність має, в основному, сталий характер при спрямованості на самореалізацію в системі життєдіяльності ВНЗ й наявності зацікавленості в участі в житті суспільства й держави. Існує розуміння необхідності розвитку й реалізації особистісних громадянських і професійних якостей;

- *допустимий* рівень визначається наявністю необхідних знань, умінь і навичок при слабо вираженому почутті відповідальності за свої дії; мотивація носить в основному зовнішній характер за наявності

прагнення поєднувати власні інтереси з потребами інших. Проявляється орієнтація на діяльність, у тому числі й професійну, при позитивному характері її протікання. Наявна поверхово усвідомлювана позиція громадянина. Є прагнення до участі в життєдіяльності ВНЗ, а участь у житті суспільства й держави має примусовий характер;

- *критичний* рівень проявляється в невисокій потребі в отриманні знань, умінь і навичок, слабо виражене відчуття відповідальності за власні дії; переважає зовнішня мотивація діяльності при переважній орієнтації на свої інтереси. Наявна недостатня задоволеність або незадоволеність діяльністю, конфліктність. Участь у життєдіяльності ВНЗ має примусовий характер за відсутності участі в житті суспільства. Відсутнє свідоме ставлення до громадянської позиції;

- *низький* рівень характеризується нестійким усвідомленням, нейтральним або негативним ставленням до громадянської позиції особистості; знання й уміння носять поверховий і несистематизований характер, переважає винятково зовнішня мотивація в діяльності при практично повній орієнтації на власні інтереси й відсутності почуття відповідальності. Виражене небажання брати участь у житті ВНЗ, суспільства й держави.

У цілому запропонована автором виховна система має такий вигляд:

1 курс - "Становлення студента" - входження в студентське середовище:

Знайомство й первинна адаптація. Входження в діяльність. Професійна орієнтація. Організація навчальної й позанавчальної діяльності.

2 курс - "Я-студент" - адаптація до студентської позиції: Навчально-пізнавальна діяльність. Участь у справах групи, курсу. Активна участь у життєдіяльності ВНЗ. Участь у життєдіяльності студентства району й міста.

3 курс - "Старший товариш" - реалізація студентської позиції:

Навчально-пізнавальна й науково-пошукова діяльність. Участь у справах курсу, факультету. Організація позааудиторної роботи на курсі (факультеті), робота з молодшими курсами. Участь у системі життєдіяльності району й міста.

4 курс - "Старший товариш" - реалізація студентської позиції: Учбово-пізнавальна діяльність. Науково-дослідна діяльність. Керівництво й організація позанавчальної діяльності на курсі, факультеті, між факультетами. Адаптація до професійної діяльності й усвідомленої, самостійної участі (самореалізації) у житті суспільства й держави.

5 курс - "Випускник" - входження до суспільної й професійної діяльності: Науково-дослідна діяльність. Керівництво й організація позанавчальної діяльності на факультеті, між факультетами, у вузі в цілому. Прийняття (усвідомлення) позиції "Я-професіонал". Прийняття (усвідомлення) позиції "Я-громадянин".

Громадянська позиція як вимога-цінність до особистості вчителя школи і викладача вищого навчального закладу знайшла своє відображення в дослідженнях історико-педагогічного спрямування О. Бабакіної, О. Бенци, М. Євтуха, Т. Завгородньої І. Курлянд, В. Майбороди, Н. Нікітіної, О. Рацула, М. Стельмаховича, М. Чепіль, Я. Яціва та ін. Так, О. Рацул "малюючи" портрет вчителя, викладача, переконливо довів, що громадянська позиція викладачів ВНЗ другої половини ХІХ ст. не лише пронизувала їхню суспільно-громадську та науково-педагогічну діяльність, але й впливала на формування наукового світогляду у студентів, громадянськості як риси характеру [2]. Так, відомо, що В. Антонович, Б. Багалій, М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Максимович, О. Потебня, М. Сумцов та ін. ввійшли в історію як духовні натхненники всього українського, національного, наставники цілих поколінь української інтелігенції, які в майбутньому сприяли її соціально-політичному й культурному відродженню.

Аналіз вимог до педагога, цінностей професійно-педагогічної

діяльності дозволив констатувати, що сьогодні є принаймні дві позиції. Так, одні автори серед численних вимог і цінностей прямо не називають громадянськість викладача як особистісну, професійно необхідну якість тощо. Однак, комплекс якостей, що визначають вчені, педагоги, необхідні для професійного зростання вчителя, для ефективного виконання своїх обов'язків і реалізації освітньо-виховних функцій, вміщує такі, що є основою громадянськості (чесність, принциповість, вміння відстоювати власну думку тощо). Інші, - зокрема, В. Кукушкін, безпосередньо вказують на необхідність, важливість саме сьогодні вчителю мати громадську позицію, бути активним громадянином. Так, він зазначає, що такими цінностями-вимогами – є активна педагогічна позиція, професійно-педагогічна спрямованість особистості; ставлення до педагогічної праці; інтереси і духовні потреби; професійно-моральні якості; професійні знання, уміння аналізу і самоаналізу, уміння морально-вольової саморегуляції тощо [3] .

Загальновідомою є теза про те, що виховують не навчальні програми підручники, виховує особистість. Саме особистість, на думку К Ушинського, може виховати справжню особистість. Ось чому у вихованні громадянськості студентів ВНЗ значну роль відіграє громадянська позиція викладачів.

Важливість громадянської позиції викладача вищого педагогічного закладу обумовлено його роллю і місцем у системі формування особистості майбутнього вчителя, а саме, в тому що:

- викладач вищої школи є втіленням і носієм духовної і моральної культури;
- педагогічна діяльність викладача вузу обов'язково морально вмотивована;
- спілкування і взаємодії викладача і студента обов'язково повинні мати високоморальний, гуманний, демократичний характер;
- саме викладач цілісно впливає на особистість студента, що

вимагає від нього емпатії, мистецтва оцінки іншої людини;

– саме викладач має здатність (і повинен її мати) передбачати, оцінювати не тільки моральні наслідки своїх дій, рішень, вчинків, експериментів, а й подій, зрушень, реформ, що відбуваються в різних сферах життя країни (соціальной, політичній, освітній тощо).

Це в свою чергу вимагає від керівництва вищого навчального закладу такої організації навчально-виховного процесу, який би дозволив всебічно впливати на формування особистості майбутнього вчителя, його життєвої та громадянської позиції тощо.

Громадянській спрямованості навчально-виховного процесу сприяє громадянсько-орієнтована комунікативна взаємодія викладача зі студентами. Щоб така взаємодія була ефективною, педагог повинен бути референтною особою для тих, кого він навчає: студенти не лише одержують від нього певну інформацію, але й усвідомлюють оцінку з позиції громадянськості. Якщо викладач не визначився зі своєю позицією, пасивний у свої діях, це негативно впливатиме на розвиток громадського світогляду студентів. У цій комунікативній взаємодії педагог повинен бути не лише простим ретранслятором цікаво патріотично-спрямованої інформації, він виступає високо свідомою, високоморальною особистістю, повністю відповідає вимогам, що притаманні справжньому громадянину нашої держави.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що нормами, вимогами, що регламентують професійно-педагогічну діяльність вчителя виступають цінності, як пізнавально-діюча система, що визначає відносини між поглядами на проблеми освіти і виховання в професійно-педагогічній діяльності вчителя.

Цінності педагогічної діяльності об'єктивні, бо вони формуються в ході історичного розвитку суспільства, системи освіти і фіксуються в педагогічній науці у формі ідей, концепцій, теорій, вимог.

Отже, педагогічні цінності, як зазначає І. Ісаєв, виступають в якості

відносно стійких орієнтирів, з якими педагоги співвідносять своє життя і педагогічну діяльність. Педагогічні цінності є умовами і результатом діяльності, мають різні рівні існування. Цінності загальнолюдські (добро, краса, справедливість, обов'язок, честь, гідність) також складають палітру цінностей педагогічної діяльності. Процес набуття студентами знань, участь його у науково-дослідній роботі, активну участь у суспільно-громадському житті навчального закладу, міста, участь у різних формах виховної роботи, створюють передумови для формування в них громадянськості, громадянської позиції і дозволяють студентові реалізувати свою позицію, продемонструвати її, стимулюють його до активної професійної самореалізації, до прояву як свого громадянського «Я», позитивно впливають на його майбутнє Я-професійне.

Ефективність громадянського виховання значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Серед традиційних форм і методів відомі бесіди, екскурсії, конкурси, зустрічі, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо. Серед методів і форм громадянського виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, соціограма, метод відкритою трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, “мозкові атаки”, метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації тощо.

Висновки. Громадянське виховання повинно стати серцевинною навчально-виховного процесу, ефективність якого залежить від реального визнання педагогами особистості учня як головної мети виховання, найбільшої цінності суспільства.

Література

1. Гревцева Г. Я. Гражданское воспитание как фактор социализации школьников : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Г. Я. Гревцева. – Челябинск, 2006. – 46 с.
2. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / Грушевський М. С. – К. : Наук. думка, 1992. – 544 с.
3. Демчук В. С. Формування громадянської компетентності студентської молоді у вищому навчальному закладі / В. С. Демчук // Формування громадянської компетентності учнівської молоді : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (8-9 лютого 2005 р.) ; [ред. кол. Белова Л. О., Гавриш В. І., Покроева Л. П. та ін.] – Харків : ХОНМІБО, 2005. – С. 245-250.
4. Корінна Л. В. Старшокласники ліцеїв та гімназій України про громадянські цінності молоді / Л. В. Корінна // Теорія і практика формування громадянських цінностей старшокласників : зб. наук.-метод. праць ; за ред. Л. В. Корінної. – Житомир : Вид-во ЖДЦНТЕІ, 2004. – С. 38-47.
5. Чельцов М. В. Формирование гражданской позиции студенческой молодежи высшего учебного заведения : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Чельцов Михаил Владимирович. – Новосибирск, 1996. – 224 с.